

K OTÁZCE SYSTÉMOVOSTI NÁŘEČNÍ SKLADBY*

JOSEF SKULINA (Brno)

Soudruh Chloupek ve svém referátu právem podtrhl význam zkoumání úplné nářeční skladby z hlediska její systémovosti. Tato otázka stojí oprávněně ve středu pozornosti současných dialektologických bádání, jelikož je dobře známo, že s diferenčním pojetím nářeční skladby nemůžeme dnes už vůbec vystačit. Nelze říci, že by diferenční pojetí nářeční skladby — zaměřené na zachycení zcela odlišných syntaktických jevů proti jazyku spisovnému — nemělo své opodstatnění, ale platí i to, že se při zkoumání nářeční skladby musíme zaměřit také na zachycení syntaktických jevů vlastních nářečím sousedním i jazyku spisovnému. Toto hledisko zdá se být při zkoumání nářeční skladby správné proto, že nářečí společně s jazykem spisovným tvoří dialektickou jednotu, národní jazyk v širším smyslu, a že z konfrontace syntaktických jevů nářečí a jazyka spisovného jsou dobře vidět shody a difference, k nimž došlo v historickém vývoji národního jazyka a jeho místních obměn — dialektů. Budeme-li totiž znát dobře systémovou povahu nářečních syntaktických jevů, pak budeme moci bezpečněji stanovit nářeční syntaktické inovace předbíhající vývoj jazyka spisovného i nářeční syntaktické archaismy dokumentující jeho starší stav.

Poznámka: Archaismem tu nerozumím odumírající nářeční syntaktický jev, nýbrž jev třeba v nářečí živý, ale dosvědčený z jazyka starého — zpravidla ze starší fáze jazyka spisovného — a neexistující v dnešním jazyce běžně mluveném.

Význam zkoumání úplné nářeční skladby vyvstává dále tím více, že nářečí jsou útvary mluvené a že se i v nářeční syntaxi vyskytují stejné jevy, s nimiž se setkáváme v jazyce běžně mluveném. Nedá se říci, že by se s mluvenou povahou nářečí nepočítalo už dříve, ale skutečnost je taková, že na jedné straně přeceňování diferenčních nářečních syntaktických jevů a na druhé straně zase jistá poplatnost nářeční syntaxe syntaxi jazyka spisovného nemohly přispět k odhalení zákonitostí v syntaxi nářečí jako mluvených místních systémových útvarů národního jazyka.¹

* Příspěvek byl dodán písemně. (Pozn. red.)

¹ Na mluvený charakter nářeční syntaxe upozornil právem akad. Boh. Havránek v čl. *Metodologická problematika historickosrovnávacího studia syntaxe slovanských jazyků*, sb. *K historicko srovnávacímu studiu slovanských jazyků*, Praha 1958, s. 77—88. S tímto pojetím plodně pracuje při výkladu jevů slovosledných J. Chloupek v čl. *Pořádek slov v nářečí, zvláště východomoravském*, *SaS* 19 (1958), s. 260—265.

V nářeční syntaxi pozorujeme četné zvláštnosti mluvené řeči, které bychom mohli považovat za „anomálie“ jenom tehdy, kdybychom je sledovali z hlediska vlastního spisovného jazyka; jsou v ní časté pomlky, dodatečná připojení apod. Mnohdy ani ze spojkových prostředků, ani z intonace vět nelze usoudit na způsob sepětí vět, nelze z ní určit vzájemný vztah podřadicí, ba ani chronologickou souvislost.² Ve skutečnosti však zde jde o jevy, které jsou systémovou součástí nářeční syntaxe a běžně mluveného jazyka, a k jejich hodnocení je právě nutno přistupovat z hlediska mluvenosti.

Upozorním zde aspoň na některé případy, třebaže o nich byla už zmínka v referátě s. Hausenblase a s. Chloupek. Tak např. pro nářeční syntax je charakteristické prosté řazení vět za sebou, v němž hranice větných celků splývají, ba dokonce mizejí, nedochází zde vždy k zřetelné diferenciaci mezi parataxi a hypotaxí, jak se s ní setkáváme ve skladbě spisovných jazyků.³ Např.: *ó bóže mjéla sem jedného muža — tak pošél — néni ho, nevím, co sa s nim stalo — tag dobrý človjek — začala válka, človjeg nemoy do toho rýpnút — nemám sestry aňi bratra — chyba svoje děcka, dobré děti, nemóžu sy nařýkat — jeden je na chatupje, cěrky sú, dvoje sú, tady Branky.*

Jindy se objevují ve volném řazení vět též věty vložené, které s ostatním obsahem souvětí přímo nesouvisí; obsahují zpravidla děje vedlejší, které doprovázejí děj hlavní nebo vysvětlivky, objasnění situace apod. Např.: *vyhnúlo sa kus pola, to býł košár — ovce zavřené tam byly — to sa přehraďilo, dál dávalo vedľa, uďelál sa nový košár, ovce byly f košáre, to bylo z otkorkú takové ploty uďelané Vidče.*

Typické pro nářeční syntax je také, že se některá část věty vynechá; bývá tomu nejčastěji u přísudku, jestliže vyplývá z kontextu. Např.: *...já byy rád (jél) do m'esta, strýz Múcalov'i jedú s krávamy Kateřinice, ...pustíl sem sa rovno cestú a tá cesta na tú stranu (vedľa) Mikulůvka, ...jag bude (zaučená) na sdli, tak s ňu žáden nepohne Černotín.*

Dalším význačným rysem vyplývajícím z mluvenosti nářečí je užívání rozmanitých navozovacích částic (např. *toš, veď, kata*), které se kladou zpravidla na začátku vět. Např.: *toš chleba sem pekla a do lesa sem chodila — do práce sem chodila do cygarovéj v Ičýňe, celjy jedenásd rokúy zme chodili pješky — vlaky nejezdily Hostašovice, veď sa tam nedalo drva brať, víte, já chv'il'amy nev'im, co já mluv'im a spaď nemóžu, ve dne byy odespál a ve dne je práca Růždka, kata nepújdu, dyť sem zdravý a ptál sem sa týj ženských, co to byly za roby, co ňa to vědly, byly ňe heské Nový Hrozenkov.*

Nebylo by ovšem správné tvrdit, že typickým systémovým rysem nářeční skladby je prosté řazení vět, z něhož nikdy nelze určit ještě vzájemný vztah podřadicí;

² Na tuto okolnost upozornil už J. Chloupek v čl. *Pořádek slov v nářečí, zvláště východomoravském*, SaS 19 (1958), s. 260—265.

³ Srov. Boh. Havránek, *Metodologická problematika historickosrovnávacího studia syntaxe slovanských jazyků*, sb. K historickosrovnávacímu studiu slovanských jazyků, Praha 1958, s. 82; Jar. Bauer, *Staročeská věta a staročeské souvětí na základě srovnávacím*, sb. K historickosrovnávacímu studiu slovanských jazyků, Praha 1958, s. 108—123.

takovéto pojetí by muselo vést nepochybně k zkreslenému pohledu na nářeční syntax a tím i k závěru, že místní nářečí jsou po stránce syntaktické výstavby útvary nanejvýš primitivní a nedají se v nich vyjádřit složitější myšlenkové pochody. K vyjadřování složitějších myšlenkových procesů využívají nářečí různých výrazů (např. zájmeného *co*, příslovce *baj* apod.), které plní funkci spojek; z hlediska historického tak nezřídka svědčí o přechodném vývojovém stavu, jaký byl dříve v jazyce národním.

V nářečích východomoravských je nadměrné užívání *co*, které má funkci spojky *takže*; vyskytá se v nich tedy takové vyjádření účinkového vztahu, jež se v jazyce spisovném nevyskytuje. Např.: ...*jeť vozem, co desky třískyaly Černotín, ...koňe lelely, co zme íy nemohl'í udržat, až dóm, do dvora Krivé.*

Nebo proti jazyku spisovnému se běžně objevují v těchže nářečích věty příčinné (důvodové) s *co*, v nichž jde od původu o citově zabarvené otázky, které se spojily mechanicky s jinou větou v souvětí, kde nabyly úkonu příčiny vyplývající z velké kvantitativní děje. Např.: ...*liďom to seno bratlo, co tá Bečva byla tag veliká Černotín, ...trneg neňí, co býť ten vjetr Hostašovice, ...polekál sem se, co to takovej štabarz uďelalo Zámrsky.*⁴

Ve funkci spojky se vyskytuje na východní Moravě příslovce *baj*, které uvozuje zpravidla stupňovací souvětí. Třeba tu ovšem podotknout, že se stupňovací souvětí nerozvílo ani v nářečích východomoravských v plný samostatný větný typ a že níže uvedené případy souvisí úzce s typem vět slučovacích. Např.: ...*v lužágy bylo tolěj ryb, baj Bečvu moy zastavit Milotice, ...a toš sem hrávat, baj flétmu sem pískal Hustopeče, ...zdravá sem byla, baj sem byla spokojená Palačov.*

Z výše uvedeného — výčet syntaktických variant není zdaleka vyčerpán — vyplývá, že v nářeční syntaxi jde především o spontánnost jazykových projevů typickou pro většinu lidí užívajících nářečí jako výrazových prostředků v denním styku — podobně je tomu i v běžně mluvené řeči vůbec —, ale hlubší studium nářeční syntaxe ukazuje, že v souvislejší vypravování — tu jde už o shodu se spisovným jazykem — jsou věty od sebe zřetelně odlišeny a tvoří nejednou vyšší celky s ujasněnou hierarchií. Věty vedlejší se připojují k větě hlavní s pomocí spojek, vyskytující se běžně už též v jazyce spisovném.⁵ Např.: ...*na objed zme mjeli pečeňáky, co byly napoty roskráte, co byly f trubje pečené, na zapítí, aby to nezasedlo, bývalo kaťé, abyzme mamince nezavázali, aby maminka mohla zatym fšecho uchystat, též zme šli na vozysko (klouzačku) a dyž bylo po poklidu, až býť dobyteg nakrmenj, toš se večeráto za stolem, co býť na něm tyštuch Hluzov.*

Vidíme tedy, že systémový charakter nářeční skladby vyplývá v plné míře z mluvené povahy nářečí a že typické nářeční syntaktické jevy mají svou podstatu v odliš-

⁴ Srov. J. Chloupek, *Východomoravské věty se spojkovým co*, SaS 20 (1959), s. 261—271.

⁵ Mám tu na mysli i formu běžného vypravování, tedy nikoli takové útvary, v nichž jde o jisté umělecké zaměření; srov. Ant. Satke, *Hlučinský pohádkář Jos. Smolka*, Ostrava 1958, s. 32—66.

ném charakteru od systémových syntaktických jevů spisovných. Syntaktický systém v nářečích je nutno vykládat především z hlediska mluvenosti nářečí.

Není pochyby o tom, že zachycení syntaktického systému nářečí naráží na mnohé potíže pracovní povahy. Ovšem tyto potíže spočívají nejen v tom, že je třeba popsat neznámou syntax dialektů v celé její složitosti, ale že se nelze už spokojit ani se zjišťováním syntaktických jevů odlišných od jazyka spisovného. Při zkoumání syntaktického systému v nářečích se ukazuje plodná taková cesta, která vede k evidenci všech syntaktických jevů opatřených hodnotícími poznámkami o tom, který významný syntaktický jev spisovného jazyka je nebo není zastoupen v nářečí. Tak např. v některých nářečích na východní Moravě je běžné *at* ve větách rozkazovacích a přacích podobně jako v jazyce spisovném (srov. *Mikuláš iy napom'ínat, at sú poslušné* Oznice). Naproti tomu při popisu souvětí mluvnicky a myšlenkově souřadného nutno podtrhnout, že se souvětí odporovací uvozuje v nářečích spojkou *ale*, kdežto v jazyce spisovném vedle spojky *ale* též spojkou *avšak* (srov. *šél, ale nedošél* Černotín, *šli zme šél, al'e šlo to špatně* Val. Bystřice).⁶

Zjištění závažných syntaktických shod a rozdílů ve skladbě místního nářečí (mluveného) a jejich konfrontace se skladbou jazyka spisovného (psaného) — tak poznáváme také dobře, co je to vlastně mluvenost — nám umožňuje v plné míře pochopit syntaktický systém nářečí též v plánu vývojovém. Dynamický pohled na nářeční skladbu nesmí ovšem znamenat pohled historizující, genetický, jímž by se zastřela skutečná funkce syntaktických prostředků v dnešním systému nářečí. Důležité je stále sledovat využití skladebných prostředků a jejich významové odlišení, např. substantivizaci, adjektivizaci a verbalizaci interjekcí, adverbizaci substantiv apod. Např.: *...a ve chvilku pořád gagaga* Černotín, *...s takovým člověkem hr říz neuděláš* Klokočí, *...jeli zme do mjesta, ale šlo to na téj bryčy hrk tam a zase tam* Hluzov.

Nářeční syntaktický materiál ukazuje dále na to, že i původní jmenná věta ztrácí větnou povahu a vyslovuje se s předešlou větou spojitě jako její doplněk nebo jmenný přísudek. Jindy jmenná věta nabývá povahy příslovečného určení časového nebo příslovečného určení místa. Např.: *...přyšél od muzyky samá modřyna* Hluzov, *...přšý co chvíla* Černotín, *...co minuta byl f krmáku u téj prasnice* Hluzov, *...tá hučnica šla bog dědiny* Špičky apod.

Na závěr můžeme říci, že se při studiu nářeční skladby nelze spokojit už s jejím diferenčním pojetím, ale že je nutno stále víc a více zaměřovat všechno úsilí k vystižení celého syntaktického systému v nářečích. Pochopitelně že při jeho zachycení bude zaměřen všechny pohled především na ty jevy, které jsou vlastní zkoumanému nářečí jako mluvenému útvaru. Lze se domnívat, že postup od poznání syntaktického systému v nářečích ve vývojovém aspektu a postup přihlížející stále k tomu, že nářečí

⁶ Srov. můj diskusní příspěvek *Význam studia lidového jazyka pro poznání rozvoje syntaktických prostředků*, sb. K historicko-rovnávacímu studiu slovanských jazyků, Praha 1958, s. 134—136.

jsou útvary mluvené, může přinést spolehlivou základnu pro další zkoumání i pro poznání mluvených útvarů národního jazyka, tj. jazyka hovorového a obecné češtiny.⁷

⁷ O problematice obou těchto mluvených jazykových útvarů srov. u Jar. Běliče v čl. *K otázce obecné češtiny*, Studie ze slovanské jazykovědy, Praha 1958, s. 429—434, a v čl. *Vznik hovorové češtiny a její poměr k češtině spisovné*, Čs. přednášky pro IV. mezinárodní sjezd slavistů v Moskvě, Praha 1958, s. 59—71.